

ПСИХОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД В ПОЛІТИЧНОМУ АНАЛІЗІ Й ПРОГНОЗІ

К.О. Ващенко

кандидат політичних наук

Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова

У статті представлені різні методологічні підходи до аналітичного та політичного аналізу. визначається особливість позиції політичного аналітика.

Ключові слова: політичний аналіз, цивілізаційний підхід у політичному аналізі, психологічний підхід у політичному аналізі, статистичний підхід у політичному аналізі, політичний прогноз.

Обираючи ту або іншу методику політичного аналізу і прогнозування, кожний аналітик завжди свідомо або несвідомо використовує різну методологію і, як правило, спирається на несхожі соціально-економічні та політичні теорії. Водночас, аналізуючи соціально-економічні і політичні процеси, більшість дослідників є прибічниками або формаційного, або цивілізаційного підходів до пізнання соціально-політичної реальності [3; 6; 12]. Проте збір емпіричних даних завжди проводиться за певними показниками й параметрами. Вони повсякчас характеризують певні фактори й елементи в соціально-економічній або політичній системі, що аналізується. Засадою вибору основних, найбільш істотних ознак, факторів, елементів завжди є загальне уявлення аналітика про структуру і визначальні функціональні зв'язки між елементами відповідних соціально-економічних та політичних систем. Такий вибір визначається загальними теоретичними концепціями суспільства, ідеологією та політичними поглядами, яких дотримується дослідник. На жаль, вони не завжди враховують вплив психологічних чинників на соціально-політичні процеси розвитку суспільства. В статті розглядаються деякі аспекти психологічного підходу в політичному аналізі й прогнозі, які дозволяють розкрити специфічні риси поведінки індивідів у політиці і спрогнозувати їхні дії на майбутнє.

З часу появи марксистського вчення про суспільно-економічні формації воно визнається його прихильниками основою періодизації історичного процесу. З множини соціальних взаємин К. Маркс і Ф. Енгельс виділили матеріальні відносини, а серед них передусім виокремили економічні, виробничі як базові, первинні. Ці виробничі відносини між людьми складаються в процесі виробництва, розподілу, обміну і споживання матеріальних благ під впливом характеру та рівня розвитку продуктивних сил. У кожній суспільно-історичній формації виробничі відносини є базисом усіх інших суспільних відносин і соціального організму в цілому. Виробничі відносини визначають надбудову, яка ви-

вищується над ними, тобто сукупність політичних, правових, моральних, художніх, філософських, релігійних поглядів суспільства і відповідних цим поглядам відносин і закладів. Визначальним критерієм періодизації різних суспільних способів виробництва є тип власності на засоби виробництва. Згідно з цим підходом виділяються первіснообщинний лад, рабовласницьке суспільство, феодалізм, капіталізм і комунізм (в межах якого виділяють нижчу і вищу фази). Зміна суспільно-економічних формацій відбувається внаслідок дії закону відповідності виробничих відносин характеру і рівню розвитку продуктивних сил. Водночас у процесі розвитку останніх у надрах старої суспільно-економічної формації поступово формуються передумови нової формації [7].

Виходячи з цього, внесок К.Маркса та Ф.Енгельса в дослідження політичних відносин полягає у формулюванні таких тверджень і гіпотез: політичні відносини, тобто передусім відносини, які впливають з боротьби за владу та здійснення влади, виростають на основі суспільно-економічних відносин і ними зумовлені; хоча економічний базис є первинним, а надбудова вторинна, надбудовні інститути тим не менше відіграють активну роль відносно соціально-економічного базису; держава є продуктом класових суперечностей і слугує інтересам економічно панівного класу; економічно панівний клас є одночасно політично та ідеологічно панівним класом; марксистське трактування суспільної свідомості: суспільне буття людей визначає їх свідомість, отже, політичні погляди людей формуються під впливом їх стану та інтересів, що визначають цей стан; аналіз суспільного стану класів; верств і соціальних груп, а також аналіз диктованих цим станом інтересів є вихідним пунктом для розуміння політичної поведінки мас [8].

Цивілізаційний підхід виходить з поділу історичного процесу на певні типи цивіліза-

ції. Цивілізація є власне соціальна організація суспільства, яка характеризується загальним зв'язком індивідів і первинних спільнот з метою відтворення і примноження суспільного багатства [9]. Що стосується основи (базису) формації й цивілізації, то в обох випадках він являє собою матеріальне утворення, хоча й належить до різних форм суспільного буття. В основі формації лежить економічний базис, тобто сукупність виробничих відносин. В основі цивілізації та кожного її ступеня лежить техніко-технологічний базис, у зв'язку з чим виділяють три етапи в розвитку цивілізації – землеробський, індустріальний, інформаційно-комп'ютерний.

На наш погляд, абсолютно „чистих” формацій бути й не може тому, що будь-яке конкретне суспільство завжди перебуває в процесі розвитку, в цьому суспільстві поряд із відносинами та інститутами, що визначають обличчя панівної формації, можуть існувати й існують залишки старих та зародки нових формацій. Як зазначає С. Крапивенський, необхідно також враховувати незбіг господарського, соціально-політичного і культурного рівнів розвитку окремих країн і регіонів [10]. Втім, формаційний підхід не виключає багатофакторності – послідовної та субординованої, де економічні фактори та інтереси в кінцевому рахунку найчастіше виявляються основними.

Слід зазначити, що цивілізаційний підхід, справедливо дещо некоректно застосовує до класифікації типів цивілізації лише один критерій – рівень розвитку техніки. Цей підхід також абстрагується від суспільної ролі відносин економічної власності. Крім того, цивілізаційний підхід базується значною мірою на теорії позитивізму, а тому не пояснює (або пояснює однобічно, поверхнево) наявність багатства і бідності в умовах аграрної, індустріальної та постіндустріальної цивілізацій, економічних криз, масового безробіття у двох останніх цивілізаціях та інших корінних вад [6].

Водночас слід сказати, що використання цивілізаційного підходу в політичному дослідженні робить бачення історії більш багатомірним, дозволяє зрозуміти характерні риси і тенденції розвитку різних соціально-політичних спільнот, а також соціально-психологічне лице даного конкретного суспільства, активну роль суспільної свідомості та ділової культури.

Отже, аналізуючи політичні системи і конкретну політику, треба також шукати ті конкретні фактори, різні моменти надбудови, які безпосередньо визначають появу та життєдіяльність тих чи інших політичних інститутів, здійснення того або іншого курсу в політиці. Іншими словами, аналіз повинен бути максимально конкретизований, і разом з тим обов'язково пов'язаний з виявленням кінцевих економічних факторів та

інтересів, що чинять визначальний вплив на політичний процес.

С. Кара-Мурза вважає, що причиною недієвості деяких положень марксизму в сучасних умовах є механістичний детермінізм, який панував у світогляді в період становлення марксистського вчення. Щоправда, у власних працях класиків марксизму він був нейтралізований величезною ерудицією та сильним діалектичним методом. Дослідник ставить під сумнів існування і дію «об'єктивних суспільних законів», особливо зараз, коли переконливі результати отримані теорією нерівноважних станів. Крім того, звертається увага на те, що в дослідженні докапіталістичних соціально-економічних формацій Маркс виходив не з неминучості закону зміни формацій, а з різноманітності, альтернативності шляхів розвитку. Разом з тим потужність та етична сила методу Маркса не ставиться під сумнів [4].

Отже, на думку багатьох дослідників, кожний з розглянутих підходів – як формаційний, так і цивілізаційний – недостатній сам по собі. Так, цивілізаційний підхід не може пояснити причини й механізм переходу від однієї цивілізації до іншої. Тому необхідне таке сполучення формаційної та цивілізаційної парадигм, яке дозволило б зробити бачення історії більш панорамним, глибше зрозуміти ті елементи суспільства, які найбільш тісно пов'язані з цивілізацією, ніж з формацією.

Останнім часом в політичному аналізі та прогнозі широко використовується *психологічний підхід*. Іноді в науковій літературі його позначають як біхевіористський.

Психологічний підхід в політичному аналізі та прогнозі дозволяє одержати інформацію про те, що відбувається у політичній сфері зі спостережень за поведінкою індивідів у політиці та спрогнозувати їхні дії на майбутнє.

Предметом аналізу в психологічному напрямі є політична поведінка на індивідуальному і соціальному рівнях (у групах, соціальних інститутах) та різні аспекти політичного процесу, пов'язані з нею: голосування на виборах; участь в інших формах політичної активності, у тому числі неконвенційних (демонстрації, страйки), лідерство; діяльність груп інтересів, політичних-партій, суб'єктів міжнародних відносин. Вивчаючи ці різноманітні аспекти, можна певним чином відповісти на питання: чому люди у політиці поведуться певним чином.

Методологічними принципами психологічного підходу є дослідження поведінки людей шляхом спостереження та емпірична перевірка висновків. Основними методами

досліджень є: статистичний аналіз даних виборів, анкетні дослідження та опитування, лабораторні експерименти, застосування теорії ігор для дослідження прийняття політичних рішень.

Перевагою даного підходу, на думку О.Сахань, є прагнення взяти до уваги психологічний аспект політики, побачити політичні відносини через призму переживань людей, що втягнуті в них [4].

В цілому, в психологічному підході враховуються декілька груп політико-психологічних чинників.

До *першої групи* політико-психологічних чинників належать усі людські інстинкти – від агресії до жадібності й від солідарності до самозбереження. Власне інстинктивна основа поведінки в політиці пояснює насамперед напрям енергії тих або інших чинників, що далеко не завжди усвідомлені самою людиною. Солідарність – це також одна з інстинктивних форм поведінки індивідів, які здатні не лише суперечити один з одним, але й співробітничати. Залежно від суб'єкта дії, мети і спрямованості діяльності, її мотивів розрізняють соціальну, національну, професійну, партійну солідарність. В основі проявів солідарності у політиці лежить ідентифікація людей з певною партією, групою, нацією, яка дозволяє поєднати зусилля членів цих груп щодо досягнення своїх цілей та інтересів.

Другою групою політико-психологічних чинників, які впливають на державність є політичні навички, тобто певні вміння, які потребують для виконання своїх ролей та функцій будь-яким учасником політичного процесу, звички, які утворюються у громадян у певній політичній культурі, стереотипи, які є слідством повторення певних політичних дій, що спрощують прийняття рішень.

Політичні навички чи компетентність передбачають, що громадянин знає, що він повинен робити у своїй політичній ролі і як досягти бажаного ним результату. Політичні навички громадяни набувають завдяки політичній участі, тобто включенню індивідів та соціальних спільностей у процес політичної життєдіяльності за допомогою вироблених у політичній практиці форм політичного впливу на політичні структури з метою втілення своїх політичних потреб, інтересів, постановки вимог, вираження настроїв і пропозицій.

Третя група політико-психологічних чинників – розумні дії. Розумні дії суб'єкта політики проявляються перш за все через політичну діяльність – від суспільної діяльності суб'єктів політики, уособленої як потреба в сукупності осмислених дій, що ґрунтуються на врахуванні політичних інтересів, мобілізації політичної волі з метою досягнення політичних цілей [11].

Методологічна проблема застосування психологічних методів, на думку Є.Вятра, полягає в ступені достовірності інформації про поведінку, яка отримується з їх допомогою. По-перше, аналітик має покладатися на існуючі статистичні дані і не може перевірити їх достовірність. По-друге, навіть за обґрунтованими даними аналітик не в змозі визначити психологічного значення поведінки, яку спостерігає. Висновки спостереження найчастіше стосуються тільки зовнішніх її проявів, а не її психологічної сутності [11]. Недоліком психологічного підходу є також науковість процедури та методів, яка уводить дослідника від вивчення самого індивіда, мотивів і механізму його вибору і спрямовує на дослідження умов, які впливають на дії, а також нездатність до вивчення ціннісних аспектів політичних відносин. Серед недоліків можна відзначити й відсутність комплексного погляду на політичні процеси та ігнорування їх історично-культурного контексту.

З психологічним підходом тісно пов'язаний *статистичний підхід*, що застосовується до вихідних даних, які є описом великої системи об'єктів за великим числом ознак, параметрів. Методи статистичного підходу ще називають «жорсткими» методами. Теоретико-методологічною основою „жорстких” методів політичного аналізу є уявлення про суспільство як системно-організовану цілісність і припущення про здатність наукового знання раціонально впорядкувати і логічно пояснити об'єктивну реальність та поведінку індивідів [11].

В межах цього підходу аналітик виходить з того, що масові явища мають статистичний характер, тобто якщо вивчити достатньо велику кількість проявів певного соціально-політичного явища, то саме явище буде пізнане. Індивід у цьому випадку виступає як представник певної спільноти, носій інформації про соціальний феномен. Індивіди є взаємозамінними і їхні особливості не становлять значного інтересу. Крім того в статистичному підході існує розподіл між первинними і вторинними даними. До даних первинного типу відносять ті, що були отримані безпосередньо самим аналітиком, тоді як вторинні дані є результатом обробки результатів досліджень, проведених у минулому.

В статистичному підході політичного аналізу найчастіше використовуються кореляційний та множинний аналіз.

Кореляційний аналіз спрямований на вимір та вивчення взаємозв'язків між двома змінними. Методи кореляційного аналізу дозволяють дати відповіді на досить важливі

ві питання, що виникають при вивченні взаємозв'язків між змінними. Наприклад, чи впливають і якщо впливають, то до якої міри, зміни значень однієї змінної (незалежної) на зміни значень іншої (залежної)? Якою є форма і спрямованість виявленого зв'язку? Чи є виявлений зв'язок характеристикою всієї сукупності, а не лише вибірки? Кореляційний аналіз дозволяє встановити не лише природу, а й силу зв'язків між різними змінними. Кореляція може не тільки свідчити про певний зв'язок між двома факторами, які аналізуються, але й бути результатом однакового впливу на них третього, а також відображати паралельний вплив, викликаний різними причинами [2].

При включенні до системи трьох і більше змінних величин в політичному аналізі та прогнозі використовують множинний аналіз. Це дозволяє аналітикові збагатити аналіз побудовою таких моделей, як регресійна і багатофакторна.

Базове положення регресійної моделі полягає в тому, що дві або більше змінних, які називаються незалежними, чинять сукупний вплив на залежну змінну. Регресійна модель дозволяє відділити вплив кожної незалежної змінної одна від іншої і визначити силу цього впливу.

Ще один метод, який застосовується у межах множинного аналізу, – це багатофакторний аналіз. Його суть полягає у відповіді на питання, чи не перебуває система змінних, пов'язаних між собою, в залежності від двох (або більше двох) базових прихованих факторів. Отже, метою багатофакторного аналізу є виявлення прихованих факторів.

За допомогою факторного аналізу можливе істотне скорочення числа параметрів вихідного опису об'єктів. Ця особливість корисна для аналітика, наприклад, у сфері міжнародних відносин, де він стикається, як правило, з об'єктами, що мають численну сукупність всіляких параметрів (якостей). Оперувати такою сукупністю складно, разом з тим вона містить багато надлишкових, дублюючих один одного або несуттєвих параметрів. Застосування статистичного аналізу дозволяє усунути їх, зробивши сукупність даних компактною.

Чимало соціальних і політичних процесів та подій відбуваються не одноразово, а повторюються. Перебіг багатьох політичних процесів може бути розтягнутий на роки, десятиліття і навіть століття. Основним методом дослідження таких процесів і подій є аналіз часових рядів. Часові ряди – це комплекс даних і спостережень за ними, в яких одна й та ж змінна вимірюється повторно через певні інтервали [13].

У політичних дослідженнях аналіз часових рядів найчастіше застосовується для прогнозування підтримки партій (особливо правлячих). При цьому аналітики виходять з комбінації різних факторів, наприклад, економічних умов

(безробіття, інфляція, рівень життя) та кризових подій (збройні конфлікти, страйки, урядові і парламентські кризи). Основний метод аналізу часових рядів – побудова регресійного рівняння, де в якості незалежних змінних виступають показники, виміряні на різних часових етапах.

Слід додати, що використання статистичного підходу вимагає знання про можливість тієї чи іншої статистичної процедури для правильного визначення методу обробки та аналізу зібраного матеріалу. Після застосування формальної техніки для відповіді на питання про причини об'єднання даної групи параметрів в єдиному факторі, більш сильного зв'язку одного фактора з іншим аналітику слід використовувати якісні, змістовні концепції [3].

Таким чином, кількісний аналіз і математичні засоби дають можливість здійснення точніших розрахунків, передбачення та використання найбільш раціональних варіантів ведення справи без тих втрат, які неминучі при емпіричному розрахунку навмання. Разом з тим, застосування будь-якої кількісної схеми в політичному аналізі має органічно поєднуватися з теоретичним осмисленням якісної природи об'єкта аналізу.

Завершуючи розгляд проблеми, можна зробити декілька суттєвих висновків.

По-перше, політичний аналіз та політичний прогноз – це галузь політологічного знання, до компетенції якої належить пошук моделей розв'язання конкретних проблем, з якими стикаються суб'єкти політичної діяльності. Політичний аналіз та політичний прогноз є інструментальним знанням, націленим на розв'язання певних політичних проблем.

По-друге, особливість позиції політичного аналітика полягає в тому, що він безпосередньо залучений до політичної сфери, його висновки не можуть мати характеру строгої об'єктивності та відстороненості від об'єкта вивчення, на відміну від неупередженої позиції науковця. Виходячи з цього, політичний аналіз та прогноз також слід визначити як пошук шляху оптимальної реалізації інтересів суб'єктів політичної дії.

По-третє, існують різні методологічні підходи щодо політичного аналізу та прогнозу, які відрізняються між собою характером досліджуваних проблем, використаною аналітиком аргументацією та дисциплінарною структурою.

По-четверте, політичний аналіз та прогноз здійснюються у певному середовищі, що безпосередньо впливає як на процедуру збирання та узагальнення емпіричного матеріалу, так і на підготовку остаточних ви-

сновків. Це середовище має певну структуру. Зокрема, це соціокультурні чинники, до яких належать рівень політичної культури і дихотомія легітимності та авторитету влади, конфлікт інтересів та цінностей суб'єктів політичного

цесу; вплив міжнародної спільноти. Кожен з цих чинників, виходячи з конкретної ситуації, справляє вплив на результати політичного аналізу та прогнозу.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Вятр Е.* Социология политических отношений: Пер. с польск. / Под ред. Е.Ю.Бурлацкого. – М.: Прогресс, 1979. – 464 с.
2. *Городяненко В.Г.* Социология политической сферы: структура, категории, методы познания // *Методология, теория та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: Зб-к наук. праць.* – Х.: Видавн. центр Харківського національного університету ім. В.Н.Каразіна, 2002. – С.179-181.
3. *Давыдов А.А.* Интервальный анализ социальных систем // *Социологические исследования.* – 1997. – № 11. – С.106-109;
4. *Історія світової цивілізації.* – К.: Либідь, 1996. – 372 с.
5. *Кара-Мурза С.Г.* Истмат и проблема „восток – запад”. – М.: Алгоритм, 2001. – 256 с.
6. *Крапивенский С.Э.* Социальная философия: Учебник. – М.: Владос, 2004. – 416 с.
7. *Маркс К.* До критики політичної економії // *Маркс К., Енгельс Ф. Твори.*: В 50 т. – К.: Політвидав України, 1973. – Т.13. – С.6-7.
8. *Мочерний С.В.* Методология економічного дослідження. – Львів: Світ, 2001. – 416 с.
9. *Павленко Ю.В.* Марксистське розуміння стадійності історичного процесу та криза п'ятичленної формаційної схеми // *Історія світової цивілізації.* – К.: Либідь, 1996. – С.62-80.
10. *Павленко Ю.В.* Этапы, пути и исторические типы реализации цивилизационного процесса // *Цивилизационные модели современности и их исторические корни / Под ред. Ю.Н.Пахомова.* – К.: Наукова думка, 2002. – С.64-97.
11. *Сахань О.М.* Політико-психологічні чинники формування державності // *Українська державність: становлення, досвід, проблеми: Зб. наук. статей (за матеріалами XII Харківських політологічних читань).* – Харків: Право, 2001. – С.69-70.
12. *Цивилизационные модели современности и их исторические корни / Под ред. Ю.Н.Пахомова.* – К.: Наукова думка, 2002. – 274 с.
13. *Ядов В.А.* Социологическое исследование: методология, программа, методы. – Самара: Изд-во „Самарский университет”, 1995. – 332 с.

Стаття надійшла до редакції 31.01.2007 р.